

PAPER DETAILS

TITLE: Thyateira'daki Tapinak Kalintisina Iliskin Degerlendirmeler

AUTHORS: Engin AKDENİZ,Aydin ERÖN

PAGES: 159-192

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/921386>

Thyateira'daki Tapınak Kalıntısına İlişkin Değerlendirmeler

Assessments Concerning the Temple Ruins in Thyateira

Engin Akdeniz¹ , Aydın Erön²

ORCID ID: E.A. 0000-0001-9217-7302;
A.E. 0000-0003-1611-2296

¹Sorumlu yazar/Corresponding author:
Engin Akdeniz, (Prof. Dr.),
Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Arkeoloji Bölümü, İzmir, Türkiye
E-posta: engin.akdeniz@deu.edu.tr

²Aydın Erön (Doç.Dr.),
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,
Aydın, Türkiye
E-posta: aeron@adu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 07.01.2020
Kabul/Accepted: 08.01.2021

Atıf/Citation: Akdeniz, E., & Erön, A. (2020).
Thyateira'daki tapınak kalıntısına ilişkin
değerlendirmeler. *Anadolu Araştırmaları-
Anatolian Research*, 23, 159–192.
<https://doi.org/10.26650/anar.2020.23.671376>

ÖZ

Bir Lydia kenti olan Thyateira, günümüzde Manisa ili, Akhisar ilçe sınırları içerisinde yer almaktadır. Antik kentte 2011 yılında başlayan yeni dönem kazıları yoğun olarak Hastane Höyüğü alanında devam etmektedir. Söz konusu alanın Hellenistik Dönem'den itibaren Thyateira antik kentinin akropolü olduğu düşünülmektedir. Höyüğün zirve noktası olarak tanımlayabileceğimiz alanda gerçekleştirilen kazı çalışmalarında Hellenistik Dönem'de inşasına başlanıldığı düşünülen lon düzenli bir tapınak yapısının kalıntıları ortaya çıkarılmaktadır. Kazı çalışmaları günümüzde yapının doğu girişi ve merkezi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Tapınağın üzerinde geç dönem kullanımlarının bir hayli yoğun olması tahribatı arttırmıştır. Özellikle tapınağın güney ve kuzey yönünde yer alan nekropol alanlarının kullanımı sırasında yapının mimari parçalarının büyük oranda tahrip edildiği tespit edilmiştir. Tahribat tabakası olarak adlandırdığımız bu seviye içerisinde tapınağın bezemeli kısımlarına ait çok sayıda kırık parça bulunmuştur. Yapının ilk inşasının tespiti açısından mimari bezeme parçaları oldukça önemlidir. Benzer mimari bezemeler yardımıyla tapınağın inşasına MÖ II. yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreği arasında başlandığı anlaşılmaktadır. Thyateira, Hastane Höyüğü alanında açığa çıkarılmaya başlanılan tapınak yapısı, altyapı ve bezeme özellikleri açısından en çok Chryse Apollon Smintheios Tapınağı ile benzerlik göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Lydia, Thyateira, Hastane Höyüğü, Tapınak, MÖ II. Yüzyıl, Tahribat

ABSTRACT

Thyateira, a Lydian city, is located within the borders of Akhisar district of Manisa province today. New excavations continuing since 2011 go on intensively in Hastane Hoyuk. The site in question is estimated to be the acropolis of Thyateira from the Hellenistic period onwards. During the excavations on the area that can be defined as the top of the mound, ruins of an Ionic ordered temple; construction of which is believed to had been started in the Hellenistic era, have been brought to daylight. At present, the excavations are concentrated on the eastern entry and the center of this structure. The late period usages on the temple have been extensive and this amplified its destruction. It has been confirmed that the architectural pieces of the structure had been destroyed to a large extend due to the usages of the areas of the necropolis located on south and north of the temple. At this level which we call as the layer of destruction; a large number of broken

pieces belonging to ornamental sections of the temple, had been found. With respect to the determination of the initial construction date; these ornamental archeological pieces are of great significance. In the light of the evidence provided by the similar architectural ornaments; it has been realized that the construction of the temple dates back to a period between second and third quarters of the second century BC. The temple in Thyateira, Hastane Hoyuk, whose structure has been started to be revealed, is at most similarity with the temple of Chryse Apollon Smintheios in terms of its substructure and ornamental features.

Keywords: Lydia, Thyateira, Hastane Hoyuk, Temple, Second Century BC, Destruction

EXTENDED ABSTRACT

Thyateira, a Lydian city, is located within the borders of Akhisar district of Manisa province today. New excavations continuing since 2011 go on intensively in Hastane Hoyuk. The mound in question is estimated to be the acropolis of Thyateira from the Hellenistic period onwards. During the excavations on the area that can be defined as the top of the mound, ruins of an Ionic ordered temple; construction of which is believed to had been started in the Hellenistic era, have been brought to daylight.

At present, the excavations are concentrated on the eastern entry and the center of this structure. Large part of the temple is not excavated. As the area is located in Akhisar city center, thus densely populated since Late Antiquity to present day, therefore reuse of the temple ruins as spolia and even its conversion to stone and marble pit, intensified in destruction of the building. The late period usages on the temple have been extensive and this amplified its destruction. It has been confirmed that the architectural pieces of the structure had been destroyed to a large extend due to the usages of the areas of the necropolis located on south and north of the temple. At this level which we call as the layer of destruction; a large number of broken pieces belonging to ornamental sections of the temple, had been found. It can be seen that, ornamental parts of the building were destroyed probably by means of a cutter. During the surveyings a toichobate of a Ionic, Anatolian-Ionic column base, Ionic column drum, Ionic capital and fragments of architrave and sima components were found. As understood from the parts of the building that were excavated so far, the destruction was carried out conspiratorially and continued for a while. Once the ornamented and profiled parts were destroyed, roughed blocks were probably transported to somewhere else. Groove ornaments, fragments of Ionic column drums point to this fact. It is clear that, at least one phase of this destruction layer and the northern and southern necropolis areas around the building were interconnected.

Beneath the destruction layers and late period graves, in-situ remains of the building can be seen. During the excavations of 2013, first, southeastern toichobate block of the building was found in-situ. Finding of this piece resulted in changing of the excavation planning. Entry section of the building, which was considered to be constructed in east-west direction, was eastward. Surveying the base of the building, ascertained that dacite blocks were

used at the bottom. Marble stylobate blocks were laid on these dacite blocks. Concerning to plan of the temple, so far acquired data are still inadequate. Yet, toichobate and crepis arrangements remind prostylos or in antis temples. With respect to the determination of the initial construction date; these ornamental archeological pieces are of great significance. In the light of the evidence provided by the similar architectural ornaments; it has been realized that the construction of the temple dates back to a period between second and third quarters of the second century BC. The temple in Thyateira, Hastane Hoyuk, whose structure has been started to be revealed, is at most similarity with the temple of Chryse Apollon Smintheios in terms of its substructure and ornamental features.

Some findings point to the possibility that, the temple, after its construction in second century BC, was overhauled in the Roman Imperial Period. Yet, it is not easy to reach a certain decision. For all that, with the help of findings and remnants, one can suggest that, the temple was in use until the fifth century AD. Status of the building during the period from its last probable usage as temple to the Early Byzantine Period is unclear. Following the removal of graves, large amounts of architectural and architectural plastic fragments belonging to the temple, which were broken at the times when usage of the temple was came to end, were found in and around the temple area. It can be suggested that, this destruction was intensified during the Period of Iconoclasm, which began at the first half of the eight century AD and called as the “Byzantine Dark Age”. Along with fragments from the temple, some Middle Byzantine architectural and plastic fragments were also used in graves revealed in the mound. Fragments, dated to Middle Byzantine Period or tenth century AD, are the proofs of the Byzantine settlement of this period, which was located on the mound. While size and character of this settlement is not clear yet, examination of the numerous stone and marble architectural findings point to existence of at least one religious building (probably chapel) from the tenth century AD. However, architectural components which were used as spolia in graves indicates that this was not a long-term settlement. It is clear that necropolis area and the destruction of the temple and its surroundings were interconnected.

Kuzey Lydia'daki Thyateira antik kenti, günümüzde Manisa ili, Akhisar ilçe sınırları içerisinde yer almaktadır (Fig. 1). Akhisar ve çevresinde yapılan araştırmalar bu verimli toprakların iskan tarihinin Neolitik Çağ'ın sonlarına kadar uzandığını göstermektedir (Akdeniz 2011, s. 7; Akdeniz 2014b, s. 22; Akdeniz, Erön ve Akıllı 2019, s. 675; Erön, Akdeniz, Çekilmez ve Çakan 2018, s. 151-152; French 1969, s. 50-51, 54, 58). Pekçok seyyahın ziyaret ettiği antik yerleşimde ilk arkeolojik kazı ise Prof. Dr. Y. Boysal başkanlığında 1962 yılında gerçekleştirilmiştir. Kısa süreli bu çalışmanın ardından “Tepe Mezarlığı (Tepe Mezarı)” mevkiinde R. Duyuran başkanlığındaki bir ekip tarafından 1968-1971 yılları arasında arkeolojik kazı yapılmıştır (Duyuran 1969, s. 73-76; Duyuran 1974, s. 17-27). Thyateira antik kentindeki kazı çalışmaları, uzun bir aranın ardından 2011 yılında Prof. Dr. E. Akdeniz başkanlığındaki bir ekip tarafından yeniden başlamıştır (Akdeniz 2013, s. 429-444; Akdeniz 2014a, s. 124-139; Akdeniz ve ark., 2019, s. 671-682; Akdeniz ve Erön 2016, s. 81-94; Akdeniz ve Erön 2017a, s. 403-416; Akdeniz, Erön ve Kaya 2018, s. 1-14; Akdeniz, Şahin ve Erön 2015, s. 121-138).

Yeni dönem kazı çalışmaları özellikle Prehistorik ve Protohistorik yerleşimi tespit edebilmek amacıyla yoğun olarak ilçe merkezindeki Hastane Höyüğü (Fig. 2-3) olarak adlandırılan alanda devam etmektedir. Hastane Höyüğü'nde 2012 yılından başlayarak sürdürülen kazılarda, bölgedeki iskanın erken dönemlerine ve Lydia kültürüne¹ (Akdeniz ve Erön 2017b, s. 79-92) ışık tutabilecek yeni verilere ulaşılmıştır. Bunlara ilaveten Thyateira antik kentinin Hellenistik ve Roma dönemlerindeki iskanının görkemini yansıtan çok sayıda mimari ve mimari plastik parça da ortaya çıkarılmıştır. 2013-2019 yılları arasında yapılan kazı çalışmalarında bulunan mimari parçalar, höyüğün zirve kısmında birden fazla anıtsal yapının varlığını kanıtlamaktadır (Fig. 4-6)².

Bu anıtsal yapılardan birine ait ilk izler tespit edildiğinde mevcut kalıntılardan yola çıkılarak bir sunak olabileceği düşünülmüştür (Akdeniz ve ark., 2015, s. 129-130, Res. 14; Akdeniz ve Erön 2016, s. 82, Res. 4). Ancak kazılar ilerledikçe kalıntı ve buluntular yardımıyla yapının bir tapınak olduğu anlaşılmıştır. Böylece yapı, “tapınak” ya da “tapınak yapısı” olarak adlandırılmaya başlanmıştır (Akdeniz ve Erön 2017a, s. 404-406, Res. 1, 3-4, 6; Akdeniz ve ark., 2018, s. 1-7, Çiz. 1, Res. 2-3, 6, 9-10).

1 Hastane Höyükte 2015 yılında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında İ-36/d plankaresinde çok sayıda Lydia seramiği bulunmuştur. Söz konusu buluntular höyüğün bu bölümü üzerinde Lydia kültürünün izlerinin tespit edilmesi açısından önem taşımaktadır. Ayrıca, 2015-2017 yılları arasında höyüğün değişik plankarelerinden Lydia seramik parçaları bulunmaya devam etmiştir. M. S. Çakan, söz konusu seramiklerin bir bölümünü yüksek lisans tezinde incelemiştir. Bkz; Çakan 2018.

2 Hastane Höyük F-33/a-c plankarelerinde 2013 yılında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında bulunan bezemeli mimari parçalar ve in-situ duvar kalıntıları, kazı çalışmalarının planlanmasında oldukça önemli bir rol oynamıştır.

Tapınak kalıntıları höyüğün sürekli yerleşilen zirve kısmında yer aldığı için sonraki pekçok dönemde bu kalıntıların üzerine değişik yapılar inşa edilmiştir. Tapınak ve çevresindeki kazı çalışmaları sırasında Geç Osmanlı Dönemi'ne tarihlenen tabakanın altından sırasıyla Osmanlı'nın erken dönemleri, Beylikler, Bizans, Roma ve Hellenistik dönemlere ait yapı katları yeterli yoğunlukta tespit edilebilmektedir. Tapınağın yer aldığı bu alan uzun bir zaman dilimi içerisinde iskan gördüğü için tabakalar arasında yoğun tahribat da göze çarpmaktadır.

Tapınağa ait kalıntıların kuzeyindeki alanda yapılan çalışmalarda ilkin Geç Osmanlı Dönemi'ne tarihlenen bir yapıyla (Fig. 7) karşılaşmıştır. Basit bir duvar işçiliğine sahip olan yapının kuzeyinde, doğu-batı doğrultusunda uzanan bir yol tespit edilmiştir. Moloz taş ve devşirme mimari malzemelerin çamur yardımıyla bir arada kullanılmasıyla oluşturulan yol daha sonra güney istikametine doğru devam etmektedir. Yolun güney yönüne dönen köşelerinde tapınağa ait devşirme malzeme olarak kullanılmış dasit mimari yapı bloklarına yer verilmiştir. Yaklaşık 2 m genişliğindeki yolun her iki yanında yapı kalıntıları ile karşılaşmıştır. Bu duvarlar da moloz taş ve devşirme mimari parçaların belirli bir özen dahilinde örülmesiyle oluşturulmuştur. Yolun doğusunda kalan alanın zemininde tuğla taban döşemeleri kullanılmıştır. Söz konusu yapı ve çevresindeki kazılarda MS XVII-XIX. yy arasına tarihlenen seramik ve lüle-nargile ağızlığı parçaları³ ile karşılaşmıştır. Burada ortaya çıkarılan kalıntı ve buluntular, tapınak yapısının güney yönündekilerle ve tapınağın üstündeki geç dönem yerleşimiyle benzerlik göstermektedir. Söz konusu seramiklerin büyük çoğunluğunu yeşil, yeşil-kahverengi, yeşilimsi sarı, turkuaz ve sarı renklerdeki sırlı seramikler oluşturmaktadır. Bu alanlarda karışık tabakalar arasında, höyüğün diğer kısımlarından farklı olarak az miktarda, farklı dönemlere ait Prehistorik seramik parçaları da ele geçmiştir.

Geç dönem seramiklerinin bulunduğu seviyenin hemen altında anıtsal nitelikteki tapınak yapısının güney bölümünün ortasından başlayarak yapının güney yönünde dışına doğru devam eden bir mekan açığa çıkarılmıştır (Akdeniz ve Erön 2016, s. 82-83). Mekanın doğu-batı yönünde uzanan geç dönem duvarlarının moloz taş, devşirme malzeme ve tuğla parçalarının belirli bir düzen dahilinde örülmesi sonucunda oluşturulduğu görülmektedir (Fig. 8). Duvarın kuzeyinde ise kireç tabanlı bir alan tespit edilmiştir. Yaklaşık 5 cm. kalınlığındaki kirecin doğu yönüne doğru devam ettiği ve bunun altında tuğla taban döşemelerinin olduğu anlaşılmıştır. Duvarın doğusundaki alanda tuğla plakaların belirli bir düzen dahilinde örülmesiyle oluşturulmuş yarım daire formu bir fırın yer almaktadır. Fırının zeminindeki yanık tabakası alanın kullanıldığına önemli bir kanıttır.

Tapınak yapısının güney dış duvarı çevresindeki geç dönem yapılanmasını tespit etmek amacıyla çalışma alanı genişletilmiştir. Yukarıda bahsedilen alanın kuzeyinde devam eden çalışmalarda benzer nitelikte kireçli bir alan daha saptanmıştır. Kireçli tabakanın hemen altında

3 Lüle ve nargile ağızlığı parçaları Doç. Dr. Gökben Ayhan tarafından yayına hazırlanmaktadır.

tuğla taban döşemeleri ve dairesel formlu bir fırın tespit edilmiştir. Hastane Höyüğü'nde açığa çıkarılan ve Osmanlı Dönemi'ne tarihlenen bu fırınlarda sırlı ve sırsız seramik üretiminin yapıldığına yerel lüle örnekleri ve hayvan figürin parçaları işaret etmektedir. Örneklerine Batı Anadolu'da pek çok merkezde rastlanan "süzgeç çanaklı lüleler" ile "kaideli ve süzgeç çanaklı lüleler" in benzerlerinin Hastane Höyüğü'ndeki fırınlarda üretilmiş olması mümkündür. Söz konusu fırınlardan en az birinde sırlı üretimin yapıldığı anlaşılmaktadır. Sırlı üretime ilişkin verilere kazıda ele geçen üç ayaklardaki yeşil sır izleri, çoğu tabaklardaki üç ayak izleri ile üzerinde yeşil sır akıntısının olduğu lüle buluntusu örneklerden ulaşılmaktadır. Hastane Höyüğü lüle buluntularının MS XVII. yüzyılın başı ile XIX. yüzyıl sonu arasındaki dönemi kapsadığı tespit edilmektedir. Konu üzerinde Doç. Dr. Gökben Ayhan ayrıntılı çalışmalarına devam etmektedir.

Makalenin konusunu oluşturan tapınak yapısının üzerindeki geç dönem kullanımıyla bağlantı kurulabilecek diğer kalıntı harçlı alanlardır (Fig. 9). 111.629 m. kot seviyesine kadar yükselen kireç harç ve kırılmış moloz taşlarından oluşan harçlı mekanlar olasılıkla bir işliğin (?) kalıntılarıdır. Anıtsal nitelikteki yapının üzerinde yer alan harçlı mekanların yapının doğusundan başlayarak batısına doğru uzandığı tespit edilmiştir. Yapının genel olarak ana çekirdeği üzerinde yer alan harçlı alanların planlı bir şekilde yapıldıkları net olarak anlaşılmaktadır. Söz konusu alanlar yapının doğusunda krepis basamaklarından hemen sonra başlamaktadır. Şu ana kadar kazısı yapılmış alanlardan anlaşıldığı kadarıyla harçlı alanların içerisinde çok sayıda kareye yakın boşluk bırakılmıştır. İşlik olarak tanımlayabileceğimiz bu bölümlerin zemininde tapınak yapısının temelini oluşturan dasit bloklar kullanılmıştır. Söz konusu bölümlerin yükseklik ve derinlikleri birbirlerinden farklılık göstermektedir. Bu durum dasit blokların orijinal yerlerinde olmadığına bir kanıttır. Yani harç kullanılarak yapılmış olan bu hattın üzerinde tapınak yapısının dasit blokları devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Hattın kuzeyinde kalan bölüm ise kazısı yapılan alandan anlaşıldığı kadarıyla ortadan kuzey-güney yönlü derinliği oldukça fazla⁴ harçtan bir duvarla ikiye bölünmüştür. Rahatlıkla görülen izlerden söz konusu duvarlar inşa edilirken kalas kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yapının kuzey kısmının geç dönem kullanımı ile bağlantılı olan bu mekanların silo (?) ya da daha sonradan sökülmüş mermer kaplamalı sarnıç-havuz(?) olma ihtimali üzerinde durulmaktadır. Fakat bu konu henüz netlik kazanmamıştır.

Geç dönem işlik kullanımı sırasında tapınağın doğu cephesinde büyük bir tahribat yaşandığı kalıntılardan anlaşılmaktadır. Yapının güneydoğu ayağının içi işlik kullanımı ile bağlantılı olarak oyulmuştur. Bu alan dikkatlice incelendiğinde söz konusu boşluğa, tapınak yapısının zemin bloklarından olan iki dasit bloğun diklemesine, özensiz bir şekilde yerleştirildiği görülmektedir (Fig. 10). Bu tahribat sırasında güneydoğu ayağın orijinal zemin

4 Söz konusu mekanların kazısı tamamlanmamıştır. Bugüne kadar yapılan kazı çalışmaları sonucunda mekanlarda 104.119 m. seviyesine kadar inilmiştir.

bloklarının bir kısmı yerlerinden kaldırılmış, boşluk oluşan kısımlar harçlı moloz dolguyla doldurulmuştur. Güneydoğu ayağından başlayan harçlı moloz dolgu düz bir hat halinde anıtsal yapının güneyinde yer alan stylobate bloklarının üzerinde devam etmektedir. Yapının kuzeydoğu ayağında da benzer bir tahribatın olduğu anlaşılmıştır. Harçlı alandan alınan numune Kibele Laboratuvarı'nda İnşaat Yüksek Mühendisi Bülent İliter Başkanlığında bir ekip tarafından analiz edilmiştir. Buna göre, kireç harcının hazırlanışında puzolon olarak tuğla kırıkları ile birlikte volkanik kül kullanıldığı tespit edilmiştir. Karışım iyi oranlanmış, yaklaşık %15-20 oranında pişmiş kil ve volkanik kül içermektedir. %40-45 oranında agrega tespit edilmiştir. Yardımlarından ötürü Bülent İliter ve ekibine teşekkür ederiz.

Tapınak yapısı üzerindeki geç dönem iskan konusunda bilgi verecek nitelikteki bir buluntu grubu, fırınlı mekanların doğusundaki alanda yapılan çalışmalarda ele geçen ve MS XIII-XIV. yüzyıllar arasına tarihlenen çok sayıdaki sikkedir (Akdeniz ve ark., 2019, s. 672-673). Toplam 146 sikkenin 124 tanesinin MS. XIII. yüzyılın son çeyreği ile MS XIV. yüzyılın ilk çeyreği arasındaki döneme ait Mora (Peleponnesos) Yarımadasındaki Akhaea prensliğine ait haçlı sikkeleri (Denier tabir edilen sikkeler)⁵, 20 tanesinin Simav baskılı Germiyanogulları sikkeleri⁶, 2 sikkenin ise Saruhanogulları sikkeleri olduğu anlaşılmıştır.

Yukarıda değinilen kalıntıların altında yapının bezemeli mimari parçalarının en fazla tahrip edildiği dönemin izleri görülmeye başlanır. Tahribat tabakası yapının yüksekliği ile doğru orantılı olarak alanın doğusunda 110.289 m, batısında ise 111.950 m. kot seviyesinden başlamaktadır. Açma kesitleri incelendiğinde tahribatın boyutu çok daha net olarak anlaşılmaktadır. Tahribat tabakası olarak adlandırabileceğimiz bu seviye içerisinde yoğun olarak yapının bezemeli kısımlarına ait parçalar saptanmıştır. Olasılıkla bir keski yardımıyla yapının bezemeli kısımlarının tahrip edildiği görülmektedir⁷. Yapının şu ana kadar kazısı yapılmış olan alanlarından anlaşıldığı kadarıyla bu tahribat planlı bir şekilde yapılmış ve uzun süre devam etmiştir. Tapınağın bezeme ve profil veren bölümleri kırıldıktan sonra kaba hale gelen bloklar buradan taşınmış olmalıdır. Kazıda bulunan yiv bezemeleri, kırılmış İon sütun tamburu parçaları bu duruma ilişkindir. Söz konusu tahribat tabakasının en az bir evresi ile yapının kuzeyi ve güneyinde yer alan nekropol alanları arasında bir bağlantı olduğu açıktır (Fig. 11-12).

Anıtsal nitelikli yapının mimari parçalarının kaba bloklar halinde taşındığını saptadığımız söz konusu tabaka aynı zamanda alanın farklı bir amaçla kullanılmaya başlandığına da işaret etmektedir. Tapınak yapısının kuzey ve güney dış duvarlarının arkasının bir nekropol

5 Haçlı sikkelerinin Fransız paralarından esinlenilerek üretildiği, ön yüzlerinde haç, arka yüzlerinde Katedral ön cephesinin tasvir edildiği anlaşılmaktadır.

6 MS XIV. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen İslami sikkelerin okunabilenlerinin ön yüzlerinde Kelime-i Şehadet, arka yüzlerinde "Halledallahü, Duribe Simav" yazısı yer almaktadır (Bkz; Akdeniz ve ark., 2019, Res. 4).

7 Yapılan incelemelerde İon düzenli bir yapıya ait toikhobate, Anadolu-İon sütun kaidesi, İon sütun tamburu, İon sütun başlığı, architrave ve sima bölümlerine ait parçalar saptanmıştır.

alanı haline getirildiği anlaşılmaktadır⁸. Ayrıca yapının ana çekirdeği üzerindeki harçlı alan seviyesinde iki mezar ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu mezarlar batı-doğu doğrultusunda uzanmaktadır. Mezarlardan bir tanesi basit toprağa gömü, diğeri ise baş kısmı taş sanduka diğer bölümleri basit toprağa gömü tekniğinde yapılmıştır.

Anıtsal yapının sütun tamburu parçalarından bazıları güney yönündeki nekropol alanı ile sınır oluşturması için yan yana dizilmiştir. Bu uygulamanın hemen güneyinden nekropol alanını sınırlayan duvarlar yükselmeye başlar. Tapınak yapısından sökülen mimari parçalar, diğer yapılara ait devşirme malzemeler⁹, moloz taş ve tuğla parçalarının gelişigüzel örülmesi ile oluşturulan kuru örgü duvarların sağlam olması için köşelerinde daha büyük mimari bloklara yer verilmiştir. Dikdörtgen veya kareye yakın planlı mekanlara ayrılan yapının güneyindeki nekropol alanında 2013-2019 yılları arasında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında toplam 67 mezar tespit edilmiştir.

Basit toprak gömü, taş sanduka ve çatma kiremit tekniğinde yapılmış olan mezarlar batı-doğu doğrultusunda uzanmaktadır (Fig. 13). Taş sanduka mezarlarda devşirme malzeme kullanımı oldukça yaygındır. Nehir Tanrısı kabartması¹⁰ ve yazıt¹¹ parçaları, mezarlarda kullanılan devşirme malzemelere ilişkin ilginç örneklerdir. Tapınak yapısına ait olduğu saptanılan mimari parçaların da mezarlarda devşirme malzeme olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Yapının Anadolu-Ion tipindeki sütun kaidelerinden biri mezarlarda devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Söz konusu mimari parça anıtsal yapının tahrip edilmesi ile nekropol alanının oluşturulması arasındaki bağlantıyı kanıtlaması açısından oldukça önemlidir.

Nekropol alanı içerisindeki çok sayıdaki çocuk mezarının yanında yetişkin bireylere ait mezarlar da tespit edilmiştir. İskeletlerin yanında ele geçen buluntu sayısı azdır. Bir mezarda iki altın küpe ve tunç bir yüzük ele geçmiştir. Söz konusu mezar dışında birkaç mezarda tunç boncuk ve kolye parçaları bulunmuştur. Prof.Dr.Serpil Eroğlu Çelebi'nin iskeletler üzerindeki çalışmaları devam etmektedir

-
- 8 Yapının güney duvarı ve çevresi 2013 yılından itibaren kazıldığı için söz konusu alanda yer aldığını düşündüğümüz nekropol hakkında çok daha fazla bilgimiz bulunmaktadır. Tapınağın kuzeyinde yer alan mezarların kazısı ise henüz yeni başladığı için elimizde çok fazla veri yoktur. Bu nedenle söz konusu makalede genel olarak yapının güney dış duvarının arkasında yer alan nekropol ile ilgili bilgilere yer verilecektir.
- 9 Basit kuru örgü duvarların içerisinde girlandlı friz, geison ve sütun gövdesi gibi çok sayıda mimari parçanın devşirme malzeme olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Söz konusu eserlerin büyük çoğunluğu MS 1-3. yy arasına tarihlenmektedir.
- 10 Söz konusu kabartmayı inceleyen Doç. Dr. Murat Çekilmez eseri MS I. yüzyıla tarihlenmiştir. Kendisine teşekkür ederiz.
- 11 Söz konusu nekropol alanında 2013 yılında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında ortaya çıkarılan bir mezarda saptanılan bir yazıt parçası içeriği açısından önemlidir. "Mezar 8" olarak adlandırılan gömünün yan destek duvarında bulunan yazıt MS II veya III. yüzyıla tarihlenmektedir. Orijinal kullanımında da ilginç bir şekilde mezar taşı olduğu tespit edilen parçanın üzerinde birkaç kişi adı, en sonda yer alan "anısı için" ifadesi, "yaptırdı(lar)" fiili ve mezar odası anlamına gelen "kamara" terimi kısmen okunmaktadır. Söz konusu yazıtın çevirisini yapan Prof. Dr. Hasan Malay'a teşekkürü bir borç biliriz.

Basit duvar örgüsüne sahip mekanlar içerisinde 110.643-108.899 m. kot seviyeleri arasında üç farklı seviyede gömü yapılması şüphesiz nekropol alanının uzun bir zaman diliminde kullanıldığını kanıtlamaktadır. En erkene tarihleyebileceğimiz mezarlar 108.899 m. kot seviyesi ve hemen üzerinde karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu mezarlarla aynı seviye içerisinde genel olarak Geç Roma-Erken Bizans Dönemine tarihlendirebileceğimiz seramik parçaları tespit edilmiştir. 110.189-109.979 m. kot seviyeleri arasındaki ikinci seviyedeki mezarların çevresinde ise Bizans ve çoğunlukla Osmanlı dönemlerine tarihleyebileceğimiz seramik parçaları ile karşılaşmıştır. Bu seramiklerin önemli bir bölümünü turkuaz ve yeşil zemin rengine sahip sırlı örnekler oluşturmaktadır. 110.429-110.189 m. kot seviyeleri arasındaki en geç olarak ifade edebileceğimiz mezarların çevresinde de yine Bizans ve çoğunlukla Osmanlı dönemlerine tarihlenebilecek seramik örnekleri ile karşılaşmıştır. Turkuaz ve açık yeşil sırlı seramik parçalarının yanında beyaz astarlı zemin üzerine mavi renkli bezemeye sahip parçalara da rastlanılmıştır. Mezarların tamamının Hristiyan mezarı olduğu anlaşılmaktadır¹².

Höyükte açığa çıkarılan mezarlarda tapınağa ait parçalarla birlikte az sayıda Orta Bizans Dönemi mimari ve plastik parçaları da kullanılmıştır. Orta Bizans Dönemi'ne tarihlenen parçalar bu süreçte höyük zirvesindeki yerleşimin kanıtıdır. Bu yerleşimin boyutu ve içeriği netlik kazanmasa da saptanan çok sayıda taş ve mermer mimari parça ile plastik eser incelendiğinde MS 10. yüzyıla ait en az bir dini yapının (olasılıkla Şapel) varlığına işaret etmektedir. Orta Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen parçalar sonraki dönem duvarlarında ve özellikle mezarlarda devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Söz konusu mimari parçalar ayrıntılı olarak incelendiğinde orijinalinde büyük bölümünün tapınağa ait olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar arasında bulunan, üzerinde iki kartal ve tavşanı pençeleri arasına alıp gagalayan bir anka kuşu ile bitkisel motiflerin işlendiği mermer blok parçası oldukça önemlidir. Bu parçalar tapınak sahasının üzerinde ya da yanında yer aldığı düşünülen Şapel yapısının üst yapı süslemelerine ait olmalıdır (Fig. 14-15). Kartallardan biri sağa, diğeri ise sola bakar vaziyettedir. Eser, Orta Bizans Dönemi'ne, MS 10. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Ancak Arap akınlarının da etkisiyle bu yerleşimin çok uzun süreli olmadığı anlaşılmaktadır. Mezarlarda tapınak ve şapel (?) yapılarına ait mimari parçaların kullanılması bu durumu kanıtlamaktadır.

Tapınağın plastik elemanlarının adeta bir taş-mermer ocağı şeklinde parçalanarak yakılıp kireç yapıldığını kazı çalışmaları sırasında tespit edilen buluntularda görmekteyiz. Buna karşın bu yoğun tahribatın arasında çok sayıda nitelikli üst yapı elemanı parçası zamanımıza kalmayı başarmıştır.

12 Nekropol alanında ortaya çıkarılan mezarlar Antropolog Muhsin Coşkun tarafından Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak çalışılmıştır.

Tapınak

Yukarıda değinilen tahribat tabakalarının ve geç dönem mezarlarının altından tapınak yapısının in-situ kalıntıları görülmeye başlanır (Fig. 16-17). 2013 yılı kazı çalışmaları sırasında yapının ilk olarak güneydoğu toikhobate bloğu in-situ vaziyette saptanmış (Akdeniz ve ark., 2015, s. 129, Res. 14), 2015 yılında söz konusu bölümün tamamı ortaya çıkarılmıştır (Akdeniz ve Erön 2017a, s. 405, Res. 3). Yapının güneydoğu toikhobate bloğunun bulunması kazı planlamasının değiştirilmesine yol açmıştır¹³. Doğu-batı doğrultusunda inşa edildiği düşünülen yapının giriş bölümü doğu yönüne bakmaktadır. Yapının temelleri incelendiğinde en altta dasit bloklara yer verildiği saptanmıştır. Dasit blokların üzerinde mermer stylobate blokları yer almaktadır. Söz konusu zemin bloklarının üzerinde yapının bezemeli kısımları görülmeye başlanır.

Toikhobate (Fig. 18)

Yapının doğu ön cephesinin köşelerinde toikhobate bloklarına yer verilmiştir. 2013 yılı kazı çalışmaları sırasında in-situ olarak bulunan güneydoğu toikhobate bloğu, söz konusu yapının kimliğinin tespitinde önemli bir yer tutmaktadır. In-situ toikhobate bloğunun üzerine başka bezemeli parçaların geleceği taşı izlerinden ve tıraşlanıp düzeltilmiş alanlardan net olarak anlaşılmaktadır. Toplam 87 cm. yüksekliğinde olan bloğun alt bölümünde 21 cm yüksekliğinde bir torus profili yer almaktadır. Torus profili üzerinde ayağın doğu cephesinin merkezi olarak tanımlayabileceğimiz alanda karşılıklı yerleştirilmiş kıvrıkdal (ranke)¹⁴ motiflerinden başlayarak her iki yana doğru uzayan yatay defne yaprağı¹⁵ sıralarına yer verilmiştir (Fig. 18). Söz konusu torus profili yapının içine doğru batı yönünde 43 cm devam ederek krepis sıralarına bağlanmaktadır. In-situ defne yaprağı bezemeli toikhobate bloğu parçalarının yanı sıra aynı bölüme ait çok sayıda tahrip edilmiş kırık parçaya da rastlanılmıştır (Fig. 18). Torus profili üzerindeki kıvrıkdal (ranke) bezemesinin yer aldığı bezeme bandının genel düzenlenişi İon sütun başlıklarının pulvinus bölümünün ortasında yer alan balteus bölümünün düzenlenişini hatırlatmaktadır. Didyma Apollon Tapınağı'nın kehanet odasının eşiğinde yer alan torus profili üzerinde benzer bir bezeme uygulamasına yer verilmiştir (Rumscheid 1994, Tafel 23 (32.18)).

Yapının kuzeydoğu toikhobate bölümündeki tahribat güneydoğu bölümüne kıyasla çok daha fazladır. Toikhobate bloğunun doğu cephesini oluşturan parçaların yerinden oynatılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

- 13 Hastane Höyüğü'nde gerçekleştirilen kazı çalışmalarının esas amacı bölgenin erken dönem iskan hakkında bilgi sahibi olmaktır. Makale konusu olan tapınak yapısı höyüğün merkez noktasına yakın bir alanda yer almaktadır. Tapınak kalıntılarının ortaya çıkarılması ile birlikte höyüğün erken dönem iskanını tespit etmek amacıyla çalışmalar merkezden farklı noktalara kaydırılmaya çalışılmıştır.
- 14 Kıvrıkdal (ranke) bezemesinin olduğu bezeme bandı 26 cm genişliğindedir. Söz konusu bezemenin yan dallarının ucunda çiçek rozetlere yer verilmiştir
- 15 Toikhobate torus profili üzerinde yer alan her bir defne yaprağı motifi ortalama 3.2 cm. yüksekliğe ve 6.5 cm. genişliğe sahiptir. Defne yaprağı motiflerini oluşturan sıralar yukarıdan aşağıya doğru 8 diziden oluşmaktadır.

Tapınağın toikhobate blokları üzerinde de karşımıza çıkan defne yaprağı motifinin Hellenistik Dönem'den başlayarak Anadolu mimarisinin önemli bir bezeme ögesi konumuna geldiği anlaşılmaktadır. Söz konusu dönemin önemli yapıları arasında yer alan Didyma Apollon¹⁶ (Rumscheid 1994, s. 12, 269, Tafel 23 (32.13.3); Voigtländer 1975, s. 84, Tafel 12,1) ve Magnesia Artemis¹⁷ (Alp 2008, Çizim 2; Ortaç 1990, s. 13, Çiz. 1; Rumscheid 1994, Tafel 83.1 (137.24)) tapınaklarının duvar kaidelerinin torus ve ters kyma reversa profilleri üzerinde de defne yaprağı bezemelerine yer verilmiştir. Alp, sütun kaidesi ve toikhobate bölümlerindeki torus profillerinin örgü bandı ve defne yaprakları ile süslenmesinin Hellenistik Dönem'de Anadolu mimarlığında görülen Attika kökenli bir uygulama olduğunu ifade etmektedir (Alp 2008, s. 35). Toikhobate bölümü üzerindeki defne yaprağı bezemesinin işçilik olarak en yakın benzerleri Pergamon Zeus Sunağı¹⁸ (Bammer 1974, Tafel 20.1; Rumscheid 1994, s. 100-101, Tafel 121.6, (208.5)), Didyma Apollon Tapınağı (Rumscheid 1994, Tafel 26.6, (32.33)), Magnesia Artemis Tapınağı (Rumscheid 1994, Tafel 83.1 (137.24)) ve Chryse Apollon Smintheios Tapınağı'na¹⁹ (Rumscheid 1994, Tafel 17.3, (31.4); Rumscheid 1995, s. 37, Tafel 7.3) ait parçalar üzerinde karşımıza çıkmaktadır. Pergamon'da bulunduğu ifade edilen fakat hangi yapıya ait olduğu bilinmeyen bir kaide parçasının torus profili üzerindeki defne yaprağı bezemesi de (Rumscheid 1994, Tafel 140.2, (274); Schrammen 1908, s. 381, XXVI) Thyateira örneklerini hatırlatmaktadır. Thyateira buluntusu defne yaprağı bezemeleri söz konusu örnekler arasında en çok Chryse Apollon Smintheios Tapınağı²⁰ buluntuları ile benzerlik göstermektedir.

Krepis Sıraları (Fig. 19)

Tapınağın yukarıda değinilen toikhobate bloklarının arasında yapının doğu girişini oluşturduğunu düşündüğümüz krepis sıraları yer almaktadır. Krepis sıralarının 12.5 m uzunluğunda olduğu anlaşılmıştır. Çalışmalarda yapının doğu cephesindeki krepis sıralarından altı tanesi yerinde tespit edilmiştir. Ancak günümüze ulaşmayan en az bir basamak sırasının daha olması gerekmektedir. Krepis sıraları 21 cm yüksekliğinde ve 43.1

- 16 Didyma Apollon Tapınağı'nın Attik-Ion tipindeki toikhobate kaidesinin üst torus profili üzerinde yatay şekilde yerleştirilmiş defne yaprağı bezemesine yer verilmiştir. Söz konusu bölümün MÖ 2. yüzyılın ilk çeyreğinin sonunda tamamlandığı düşünülmektedir. Tarihleme için bkz; Voigtländer 1975, s. 84.
- 17 Magnesia Artemis Tapınağı'nın toikhobate kaidesinin torus profili üzerinde yatay şekilde yerleştirilmiş defne yaprağı sıralarına yer verilmiştir.
- 18 Rumscheid "B Tipi" olarak adlandırılan başlığı stilistik özelliklerini dikkate alarak MÖ 190/80-160/50 yılları arasına tarihlendirmiştir. Tarihleme için bkz; Rumscheid 1994, s. 306.
- 19 Chryse Apollon Smintheios Tapınağı başlıklarının balteus bölümleri üzerinde defne yaprağı bezemesine yer verilmiştir.
- 20 Rumscheid, Chryse Apollon Smintheios Tapınağı Ion başlıkları üzerindeki bezemelerin genel olarak Didyma Apollon Tapınağı'nın MÖ 170 yılına tarihlenen bezemeleri ile benzerlik gösterdiğini ifade etmektedir. Ayrıca balteus bölümü genel düzenlenişinin Pergamon etkili olduğunu belirtmektedir. Chryse Apollon Smintheios Tapınağı'nın sütun başlıkları için bkz; Rumscheid 1995, 36-39; Gökce 2000, 126-131. Rumscheid tapınağın genel bezeme özelliklerini de dikkate alarak yapıyı MÖ 2. yüzyılın üçüncü çeyreğine, Bingöl ise MÖ 160-130 yılları arasına tarihlendirmiştir. Tarihleme için bkz; Bingöl 1990a, 50; Rumscheid 1995, 54.

cm derinliğindedir. Söz konusu basamakların dışarıdan görülecek olan bölümlerinin mermer, altta kalan bölümlerinin ise dasit malzemeden yapıldığı anlaşılmaktadır²¹. Anıtsal nitelikteki yapıların temel ve dışarıdan bakıldığında görülmeyecek kısımlarının yerel nitelikte taşlar kullanılarak inşa edilmesi Hellenistik Dönem mimarisinde bilinen bir uygulamadır. Söz konusun dönemin önemli yapıları arasında yer alan Chryse Apollon Smintheios Tapınağı'nın krepis sıralarının görülmeyecek kısımları andezitten, görülecek bölümleri ise mermerden yapılmıştır (Gökçe 2000, s. 28-30; Özgünel 1990, s. 39, Abb. 15).

Krepis sıraları birbirlerine düz (Fig. 19) veya kırlangıç kuyruğu (Fig. 19) şeklindeki demir kenetlerle bağlandıktan sonra kurşun akıtılarak sıkılaştırılmıştır. Kenetlerin form ve genel işçilik özellikleri yine Chryse Apollon Smintheios Tapınağı krepis sıralarında kullanılan kenetler ile benzerlik göstermektedir (Gökçe 2000, s. 79; Özgünel 1990, s. 39-40, Abb. 16). Oldukça kaliteli bir işçiliği olduğu anlaşılan krepis basamaklarının yapının güneydoğusunda daha iyi korunduğu tespit edilmiştir. Krepislerin merkezinde ve kuzeydoğusunda tahribatın arttığı gözlemlenmektedir. Söz konusu bölümdeki mermer sıralarının önemli bir bölümü kayıptır.

Sütun Kaideleri (Fig. 20)

Tapınağın dikey taşıyıcı elemanları arasında yer alan sütun kaidelerinin Anadolu-Ion²² tipinde olduğu tespit edilmiştir. Kazı çalışmaları sırasında bulunan sütun kaideleri parçalanmış vaziyettedir. Henüz sağlama yakın bir sütun kaidesi bulunamamıştır. Bulunan bir plinthos parçası yapının sütun kaidelerinin özelliklerini anlamamız açısından önemlidir. 11 cm yüksekliğinde olan parçanın üzerinde sütun kaidesinin oturacağı alanda dairesel bir örgü motifinin izleri bulunmaktadır. Söz konusu bezeme de tahrip edilmiştir. Plinthos üzerindeki sütun kaidesinin çapı 95 cm.'dir.

Tapınağın Anadolu-Ion tipindeki sütun kaidelerinin göreceli olarak en iyi korunan örneği bir taş sanduka mezarda devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Bu eserde trokhilos bölümlerinin arasında da örgü motifine yer verildiği anlaşılmaktadır. Torus profilleri üzerinde defne yaprağı, örgü ve anthemion bezemelerine yer verilmiştir. Bezemelerdeki kaliteli işçilik dikkat çekicidir.

Sütun kaidelerinin 1. Grup içerisinde değerlendirebileceğimiz torus profilleri üzerinde altı sıradan oluşan dikey yerleştirilmiş defne yaprakları yer almaktadır. Dışbükey profil yapan defne yapraklarının kabartma derinliği çok fazla değildir. Yaprakların genel düzenlenişi

21 Yapının krepis sıraları tasarlanırken arkada dasit bloklara, önde görülecek kısımlarda ise mermer bloklara yer verildiği anlaşılmaktadır. Krepis sıralarını oluşturan dasit blokların 63 cm, mermer blokların ise ortalama 58.4 cm derinliğinde oldukları tespit edilmiştir.

22 Anadolu-Ion tipi sütun kaideleri ilk kez Arkaik Dönem'de kullanılmaya başlanmıştır. Hellenistik Dönem içerisinde yenilenen ve inşa edilmeye başlanan önemli tapınak ve yapılarda kullanımı devam etmiştir. Ephesos Artemis, Didyma Apollon, Sardeis Artemis, Magnesia Zeus Sosipolis, Chryse Apollon Smintheios, Lagina Hekate tapınakları gibi Hellenistik Dönem'in önemli yapılarında karşımıza çıkar.

toikhobate üzerindeki bezemeye kıyasla daha başarılıdır. Anadolu'da bezemeli sütun kaideleri üzerinde defne yaprağı motifinin sevilerek kullanıldığı bilinmektedir. Sütun kaidesi torus profili üzerindeki defne yaprağı bezemesinin işçilik olarak en yakın örnekleri Magnesia Artemis Tapınağı²³ (Bingöl 1980, No: 192, Tafel 21; Bingöl 1990b, s. 66, Abb. 5; Ortaç 1990, s. 33, Levha VI a-c, Numara 8-10, Rumscheid 1994, s. 306, Tafel 83.4 (137.23)) ve Pergamon Zeus Sunağı (Bammer 1974, Tafel 20.1; Rumscheid 1994, s. 100-101, Tafel 121.6, (208.5)) sütun başlıklarında karşımıza çıkar.

2. Grup içerisinde üzerinde örgü motifi bulunan torus parçaları yer almaktadır. Örgü motifli torus parçalarının işçiliği defne yaprağı bezemeli parçalara kıyasla çok daha başarılıdır. Söz konusu bezemeye sahip torus profili parçalarındaki tahribat nedeniyle örgü sayısı net olarak anlaşılamamaktadır. Mevcut parçalardan yola çıkarak üçlü (?) örgü bandının uygulanmış olabileceği söylenilebilir. Anadolu'da Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen Didyma Apollon Tapınağı (Rumscheid 1994, Tafel 22.3, (32.13))²⁴, Miletos Tiyatrosu²⁵ (Krauss 1974, s. 187, 189, Tafel 70), Sardeis Artemis Tapınağı²⁶ (Butler 1925, s. 57, 59-60, III.58-59; Voigtländer 1975, s. 85, Tafel 12,2) ve Magnesia Artemis Tapınağı'nın²⁷ (Ortaç 1990, s. 13-14, Levha 1a,1c; Rumscheid 1994, Tafel 83.1 (137.24), Tafel 83.6 (137.26)) toikhobate ve sütun kaidesi parçaları üzerinde örgü motifine yer verilmiştir. Thyateira Tapınağı buluntusu sütun kaideleri üzerindeki örgü motifinin işçilik olarak çok yakın bir benzeri saptanamamıştır. Kısmen Didyma Apollon ve Sardeis Artemis tapınakları örneklerini hatırlatmaktadır.

3. Grup içerisinde ise anthemion bezemeli sütun kaidesi parçaları yer almaktadır. Açık ve kapalı palmet motiflerinin arasında değişik bitkisel bezemelerin yer aldığı kuşağın işçiliği diğer torus profilleri ile benzer niteliktedir. Hellenistik Dönem içerisinde sütun kaideleri üzerinde defne yaprağı ve örgü motifinin tercih edildiği bilinmektedir. Fakat anthemion bezemeli bir sütun kaidesi tespit edilememiştir. Hastane Höyüğü'ndeki kazıda bulunan söz konusu parçalar bu sebeple önemlidir.

23 III. Tip başlıkların balteus bölümleri üzerindeki defne yapraklarının işçiliği Thyateira örneklerini hatırlatmaktadır.

24 Didyma Apollon Tapınağı'nın toikhobate bloğunun alt torus profili üzerinde örgü motifine yer verilmiştir. Voigtländer bir yapı kitabesinden (Nr. 39) yola çıkarak söz konusu bezemenin MÖ 250 yılı veya hemen sonrasında tasarlanmış olabileceğini ifade etmektedir. Örgü bezemesinin olduğu bandın MÖ 2. yüzyılın ilk çeyreğinin sonunda tamamlandığını belirtmektedir. Tarihleme için bkz; Voigtländer 1975, 84.

25 Miletos Tiyatrosu'nun analemma toikhobate bloğu üzerinde yarım bırakılmış örgü motifi bulunmaktadır.

26 Sardeis Artemis Tapınağı'nın Anadolu-Ion tipindeki 10 ve 13 numaralı kaidelerinin üzerinde örgü motifine yer verilmiştir.

27 Magnesia Artemis Tapınağı'nın pteron ve naos (?) duvar kaideleri üzerinde örgü motifine yer verilmiştir. Ayrıca yapının Attik-Ion sütun kaidelerinin üst torus profilleri üzerinde de örgü motifi kullanılmıştır. Günümüzde Magnesia Artemis Tapınağı alanında defne yapraklı örnekler bulunmasına karşın örgü motifli örneklerle ulaşılamamıştır. Ancak Humann'ın yürüttüğü kazı çalışmaları sırasında örgü motifli kaide parçaları bulunduğu bilinmektedir. Bilgi için bkz; Humann 1904, s. 53, Abb. 36; Ortaç 1990, s. 22, Çizim 3.

Sütun Tamburu Parçaları (Fig. 21-22)

Hastane Höyüğü tapınak alanında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında bulunan mimari plastik parçalarındaki tahribat dikkat çekici boyutta fazladır. Yapının en fazla tahribat görmüş bölümlerinden bir tanesi hiç kuşkusuz sütun tamburu parçalarıdır. Bu tahribatla bağlantılı olarak kazı çalışmaları sırasında alandan çok sayıda kırılmış yiv parçası bulunmuştur (Fig. 21).

Kazılarda yapının üst sütun tamburlarından biri sağlama yakın vaziyette ortaya çıkarılmıştır. Üst kısmında astragal dizisine yer verilen tamburdaki kaliteli işçilik dikkat çekicidir. Astragal bezemesinin işçilik olarak benzerleri Teos Dionysos Tapınağı architrave bloğunda karşımıza çıkmaktadır²⁸ (Rumscheid 1994, Tafel 185.2 (354.5)). 90 cm çapında olan üst sütun tamburunun üzerinde 24 adet yiv bulunmaktadır. Yiv sayısı Vitruvius'un Ion düzenli yapılar için önerdiği sayıyla aynıdır (Vitr. III.5.14). Sütun tamburunun üzerindeki yivlerin kalınlığı 3 cm'dir. 2014 yılı kazı çalışmaları sırasında, söz konusu üst sütun tamburunun yanı sıra sağlama yakın üç tambur daha saptanmıştır (Fig. 22). Tamburların birleşme yerlerinde anathyrosis izleri görülmektedir. Söz konusu yapının sağlama yakın sütun tambur parçalarının yanı sıra alt sütun tamburuna ait parçalar da ortaya çıkarılmıştır. Alt sütun tamburunun 86 cm çapında olduğu tespit edilmiştir.

Sütun Başlığı Parçaları (Fig. 23)

Sütun başlıklarına yönelik tahribat çok fazla olmuştur. Tahribat tabakası olarak adlandırdığımız seviye içerisinde, yapının Ion başlığına ait olduğunu düşündüğümüz çok sayıda bezemeli parça saptanmıştır. Bununla birlikte tapınak alanında yürütülen kazı çalışmaları sırasında sağlama yakın bir başlık henüz bulunamamıştır.

F-32/c plankaresinde tespit edilen geç dönem işliğinin altında bulunan bir Ion başlığı parçası elimizdeki en iyi örnek durumundadır (Fig 23). Parçanın bezemeli kısımlarının büyük bir bölümü tahrip edilmesine karşılık, bezeme repertuarını anlayabileceğimiz bölümler mevcuttur. Başlığın abakus bölümü üzerinde Lesbos kymationu bezemesine yer verildiği anlaşılmaktadır. Tapınak alanında bulunan Lesbos kymationu parçalarının önemli bir bölümünün abakus bölümüne ait olma olasılığı çok yüksektir. Abakus bölümü üzerindeki Lesbos kymationu bezemesinin benzerleri Miletos II. Eumenes Gymnasion'u²⁹ (Rumscheid

28 Teos Dionysos Tapınağı'nın Hellenistik Dönem evresine tarihlendirilen bir architrave bloğunun taç kısmında yer alan astragal bezemesi Thyateira tapınak buluntusu astragal bezemesi ile benzerlik göstermektedir. Yapının Hellenistik Dönem evresine ait olan parçaları soru işaretli olmak üzere MÖ II. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlendirilmektedir. Tarihleme için bkz; Rumscheid 1994, Tafel Band s. 84.

29 Miletos II. Eumenes Gymnasion'u buluntusu olabilecek bir parçanın üzerindeki bezeme Thyateira örnekleri ile benzerlik göstermektedir. Söz konusu Gymnasion MÖ 159 yılı civarına tarihlendirilmektedir. Tarihleme için bkz; Rumscheid 1994, s. 261-262.

1994, Tafel 103.3 (159.7)) ve Chryse Apollon Smintheios Tapınağı³⁰ (Rumscheid 1994, s. 262, Tafel 17.4 (31.4); Rumscheid 1995, s. 51, Tafel 10.6) parçaları üzerinde karşımıza çıkmaktadır. Başlığın ön ve arka cepheleri büyük oranda tahrip edildiği için ekhinus bölümü üzerindeki bezemeler korunamamıştır. Başlığın yan cephesinde yer alan pulvinus ve balteus bölümlerinin bir bölümü korunabilmiştir (Fig. 23). Pulvinus bölümü üzerinde yatay defne yapraklarına yer verilmiştir. Defne yaprakları kalın bir şekilde işlenmiştir. Orta damarları içe oyuk bir şekilde belirtilmiştir. Pulvinus bölümü üzerindeki defne yapraklardan dört tanesi korunabilmiştir. Tapınağın toikhobate ve sütun kaideleri üzerinde yer alan defne yaprağı bezemelerinden çok daha kaliteli bir işçilik dikkat çekmektedir. Defne yaprağı bezemesinin işçilik olarak benzerleri Magnesia Artemis Sunağı başlıklarında karşımıza çıkmaktadır³¹ (Bingöl 1980, s. 83, No: 195, Tafel 24; Rumscheid 1994, Tafel 87.3 (139.3)). Thyateira buluntusu başlığın balteus bölümünün neredeyse yarısı korunabilmiştir. Söz konusu bölümün üzerinde dikey bir akanthus yaprağına yer verilmiştir. Akanthus yaprağının üst bölümü defne yaprağına benzetilmiştir.

Tapınağın tahribat tabakası içerisinde bulunan Ion kymationu parçalarından bazılarının (Fig. 23) ekhinus bölümüne ait olabileceği düşünülmektedir³². Çalışmalar sırasında bulunan bir yumurta parçasının üzerinde palmet yaprakları kısmen korunabilmiştir. Söz konusu parça ekhinus bölümünün köşesinde yer alıyor olmalıdır. Başlığın ekhinus bölümünde yer aldığı düşünülen bir yumurta parçasının bitirilememiş olması önemlidir. Ekhinus bölümü üzerindeki Ion kymationu bezemesinin benzeri Miletos Dionysos Tapınağı'nda karşımıza çıkmaktadır³³ (Koçhan 1995, s. 83, 129, Levha 24.b; Rumscheid 1994, Tafel 97.4 (149.10)).

Architrave Parçaları

Thyateira Tapınağı'nın architrave bölümüne ait olabilecek çok az sayıda parça saptanabilmiştir. Architrave blokları devşirme malzeme olarak kullanılmaya uygun olduğu için büyük oranda tahrip edilmiştir. Tapınağın parçalarının geç dönemde devşirme malzeme olarak kullanıldığı buluntu ve kalıntılardan net olarak anlaşılmaktadır.

Sima Parçaları (Fig. 24)

Tapınağın sima bölümüne ait olan parçaların önemli bir bölümü kırık vaziyette bulunmuştur. 2013 yılı kazı çalışmaları sırasında ortaya çıkarılan bir köşe sima parçası yapının üst örtü sistemini ve bezemesini anlamamıza olanak sağlamaktadır (Fig. 24). Parçanın üzerinde

30 Chryse Apollon Tapınağı'nın Ion başlıklarının abakus bölümlerinin üzerindeki Lesbos kymationu bezemesi ile Thyateira tapınak buluntusu bezemeler oldukça benzerdir.

31 Bingöl, Magnesia Artemis Sunağı başlığını MÖ II. yüzyıla tarihlendirmiştir.

32 Kazı çalışmaları sırasında tahrip edilmiş çok sayıda Ion kymationu parçası saptanmıştır. Başlığın ekhinus bölümüne ait olduğu düşünülen parçaların, yumurta bölümlerinin korunan parçalardan anlaşıldığı kadarıyla 16 cm yüksekliğinde ve 9.5 cm genişliğinde olduğu tespit edilmiştir.

33 Koçhan kapı pervazı olduğu düşünülen parçayı MÖ 170-160 yılları arasına tarihlendirmiştir.

anthemion bezemesi yer almaktadır. Kapalı palmet, lotus çiçeği, açık palmet şeklinde devam eden bezeme dizisindeki kaliteli işçilik oldukça dikkat çekicidir. Parçanın köşesinde kapalı palmet bezemesine yer verilmiştir. Thyateira tapınak yapısının sima bölümünde karşımıza çıkan anthemion bezemesi işçilik olarak Chryse Apollon Smintheios³⁴ (Koçhan 1995, s. 48, 108-109, Levha 8c; Rumscheid 1994, s. 129-131, Tafel 19.1-2 (31.11/14), Tafel 20.1-2 (31.14); Rumscheid 1995, s. 45-47, Abb. 8, Tafel 17-19) ve kısmen Teos Dionysos³⁵ (Koçhan 1995, s. 57, 112, Levha 12a; Rumscheid 1994 Tafel 187.1 (354.15/17)) tapınakları sima bölümü bezemelerini hatırlatmaktadır.

Tapınağın Tarihlendirilmesi ve Sonuç

Thyateira Hastane Höyüğü alanında 2013 yılında ortaya çıkarılmaya başlanılan tapınak yapısının kazısı halen devam etmektedir. Şu ana kadar gerçekleştirilen kazı çalışmaları yapının doğu ve merkez noktalarında yoğunlaşmıştır. Tapınağın önemli bir bölümü hala toprak altındadır. Alanın Akhisar'ın merkezinde yer alması, bu bölgenin Geç Antik devirden günümüze kadar yoğun iskan görmesi, dolayısıyla tapınak kalıntılarının devşirme malzeme olarak kullanılması ve hatta taş-mermer ocağı haline getirilmesi yapıdaki tahribatı arttırmıştır.

Tapınağın planı konusunda elimizde henüz yeterli veri bulunmamaktadır. Fakat toikobate ve krepis düzenlemeleri prostylos veya in antis planlı tapınakları hatırlatmaktadır³⁶. Tapınağın üzerindeki yoğun tahribat planı anlamayı güçleştirmektedir. Thyateira'ya çok uzak olmayan bir coğrafyada yer alan Pergamon'daki prostylos planlı tapınakların sayısı dikkat çekicidir³⁷. Söz konusu tapınakların da önemli bir bölümünün MÖ II. yüzyılın ikinci yarısında inşa edildikleri bilinmektedir. Thyateira'daki tapınağın ön cephe düzenlemesi en çok Pergamon Orta Gymnasion'daki tapınak³⁸ (Akurgal 2003, s. 276-277, Şek. 295e; Radt 2002, s. 121; Schazmann 1923, s. 40-43; Abb. 17) ile benzerlik göstermektedir. Fakat yukarıda da değinildiği üzere tapınağın henüz tamamı açığa çıkarılmadığı için plan tipi konusunda net bir fikir ileri sürmek şu an için oldukça zordur. Aynı durum tapınağın ölçüleri için de geçerlidir.

34 Chryse Apollon Smintheios Tapınağı'nın sima bölümü üzerinde açık ve kapalı palmet dizisine yer verilmiştir.

35 Kapalı palmet, lotus çiçeği, kapalı palmet dizisi şeklinde devam eden parçayı Koçhan MÖ II. yüzyıl ortalarına, Rumscheid ise Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirmiştir.

36 Batı Anadolu'da Hellenistik Dönem içerisinde prostylos ve in antis planlı tapınakların inşa edilmeye başlandıkları bilinmektedir. Pergamon, Priene ve Magnesia ad Maendrum'daki prostylos ve in antis planlı tapınaklar oldukça önemlidir.

37 Kentte gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda Dionysos, Yukarı Agora, Hera Basileia, Asklepeios ve Orta Gymnasion tapınaklarının pronaos plan tipinde yapıldığı tespit edilmiştir.

38 Orta Gymnasion'daki Korinth düzenli tapınağın Hermes ve Herakles'in ortak tapınımı için yapıldığı düşünülmektedir. Tapınağın ilk olarak II. Eumenes Dönemi'nde in antis planıyla İon düzenli olarak inşa edildiği, Geç Hellenistik Dönem içerisinde Korinth düzenli bir prostylos tapınağa dönüştürüldüğü iddia edilmiştir. Söz konusu öneriler için bkz; Radt 2002, s. 121; Webb 1996, s. 67.

Tapınakla bağlantılı ayrıntılı bilgi veren bir yazıtın henüz bulunmaması nedeniyle tarihlleme ve Thyateira antik kenti ile ilişkili hangi tanrıya ait olabileceği konuları da yoruma açıktır. Bununla birlikte 2018 sezonunda bulunan mermer bir bloğun³⁹ üzerindeki “Tanrı P...” şeklinde okunan yazı, açığa çıkarılan anıtsal yapının bir tapınak olduğunu destekler niteliktedir. Tapınakla bağlantılı sınırlı bilgi içeren bir diğer epigrafik buluntu ise muhtemelen bir adak yazıtı parçasıdır. Yazıtın son bölümüne ait olan parçada, korunmuş kısmından anlaşılabilirdiği kadarıyla “rüya (gereğince)” ifadesi bulunmaktadır. Bu kişi rüyasında (tanrıdan) aldığı emir gereğince (... tanrıya) “sundu” şeklinde okunmaktadır. Bu parçanın da tapınak yapısı ile bağlantılı olduğu şüphesizdir⁴⁰.

Mimari bezeme parçaları tapınağın tarihlendirilmesinde büyük fayda sağlamaktadırlar. Benzer mimari bezemeler yardımıyla tapınağın inşasına MÖ II. yüzyıl içerisinde başladığı anlaşılmaktadır. Bezemeler MÖ II. yüzyılın önemli yapıları arasında yer alan Didyma Apollon Tapınağı, Pergamon Zeus Sunağı, Miletos Dionysos Tapınağı, Miletos II. Eumenes Gymnasion’u, Teos Dionysos Tapınağı, Magnesia Artemis Tapınağı ve Chryse Apollon Smintheios Tapınağı’nda kullanılan süslemelerin işçiliğine benzemektedir. Özellikle MÖ II. yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreği arasında inşa edilmiş yapıların bezemeleri ile olan benzerlikler dikkat çekicidir. Thyateira/Hastane Höyüğü alanında açığa çıkarılmaya başlanılan tapınak altyapı ve bezeme özellikleri açısından en çok Chryse Apollon Smintheios Tapınağı ile benzerlikler göstermektedir. Tapınağın MÖ II. yüzyıldaki inşasının ardından Roma Dönemi içerisinde elden geçirildiğini düşündüren buluntular vardır. Fakat bu konuda kesin bir hükme varmak kolay değildir. Diğer taraftan, tapınağın MS V. yüzyıla değin kullanıldığı buluntu ve kalıntılar yardımıyla önerilebilir.

Yapının tapınak olarak kullanımının sona erdiğini düşündüğümüz tarihten Erken Bizans Dönemi’ne kadarki süreç içerisindeki durumu belirsizdir. Mezarların kaldırılmasının ardından tapınak sahası ve çevresinde, tapınağın kullanımının sonra erdiği dönemlerde tahrip edilmiş vaziyette, çok yoğun miktarda, tapınağa ait mimari ve mimari plastik parçalarına rastlanmıştır. Bu tahribatın MS VIII. yüzyılın ilk yarısında başlayan ve “Bizans’ın Karanlık Çağı” şeklinde anılan İkonaklazma Dönemi’nde yoğunlaştığı önerilebilir. Höyükte açığa çıkarılan mezarlarda tapınağa ait parçalarla birlikte az sayıda Orta Bizans mimari ve plastik parçaları da kullanılmıştır. Orta Bizans Dönemi’ne, MS X. yüzyıla tarihlenen parçalar bu süreçte höyük zirvesindeki Bizans yerleşiminin kanıtıdır. Bu yerleşimin boyutu ve içeriği netlik kazanmasa da saptanan çok sayıda taş ve mermer mimari parça ile plastik eserler incelendiğinde MS X. yüzyıla ait en az bir dini yapının (olasılıkla Şapel) varlığına işaret etmektedir. Ancak bu yerleşimin çok uzun süreli olmadığı mezarlarda devşirme malzeme

39 Söz konusu mermer bloğu 140 cm genişliğinde, 86 cm yüksekliğinde ve 30 cm kalınlığındadır. Parçanın üzerindeki □□□□P yazısının her bir harfi: 23.5 cm yüksekliğindedir.

40 Verdiği bilgilerden ötürü ekip üyemiz Prof. Dr. Hasan Malay’a teşekkür ederiz.

olarak kullanılan mimari parçalardan anlaşılmaktadır. Nekropol alanı ile tapınak ve çevresinin tahribatı arasında bir bağlantı olduğu çok açıktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Akdeniz, E. (2011). Neolitik Çağ'da Manisa Yöresi. *OLBA, XIX*, 1-46.
- Akdeniz, E. (2013). 2011 Yılı Akhisar-Thyateira Kazıları. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 34 (2)*. İçinde (s. 429-444), Çorum: Pegasus Görsel İletişim Hizmetleri.
- Akdeniz, E. (2014a). 2012 Yılında Thyateira Antik Kenti ve Hastane Höyüğünde Gerçekleştirilen Arkeolojik Çalışmalar. *Kazı Sonuçları Toplantısı, 35 (2)*. İçinde (s. 124-139), Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Basımevi.
- Akdeniz, E. (2014b). Kuzey Lydia'daki Thyateira'nın Erken Dönem Yerleşimi: Hastane Höyüğü Kazısı. *TÜBA-AR 15*, 21-45.
- Akdeniz, E. ve Erön, A. (2016). 2014 Yılı Akhisar-Thyateira Antik Kenti ve Hastane Höyüğü Kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı 37 (2)*. İçinde (s. 81-94), Ankara: İsmail Aygül Ofset Matbaacılık.
- Akdeniz, E. ve Erön, A. (2017a). 2015 Yılı Akhisar-Thyateira Antik Kenti ve Hastane Höyüğü Kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı 38 (2)*. İçinde (s. 403-416), Ankara: İsmail Aygül Ofset Matbaacılık.
- Akdeniz, E. ve Erön, A. (2017b). Lydia Kültürünün Kuzey Lydia'daki İzleri: Thyateira-Hastane Höyüğü Kazıları'nda Bulunan Lydia Seramikleri. *TÜBA-AR 20*, 79-92.
- Akdeniz, E., Erön, A. ve Akıllı, N. (2019). 2017 Yılı Thyateira ve Hastane Höyüğü Kazıları. *Kazı Sonuçları Toplantısı 40 (1)*. İçinde (s. 671-682), Ankara:
- Akdeniz, E., Erön, A. ve Kaya, Y. S. (2018). 2016 Yılı Akhisar-Thyateira Antik Kenti ve Hastane Höyüğü Kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı 39 (2)*. İçinde (s. 1-14), Bursa: Star Matbaacılık.
- Akdeniz, E., Şahin, M. K. ve Erön, A. (2015). 2013 Yılı Akhisar-Thyateira Antik Kenti ve Hastane Höyüğü Kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı 36 (2)*. İçinde (s. 121-138), Ankara: İsmail Aygül Ofset Matbaacılık.
- Akurgal, E. (2003). *Anadolu Uygarlıkları* (8. bs). İzmir: Net Turistik Yayınlar.
- Alp, A. O. (2008). Hellenistik-Roma Dönemi Anadolu Mimarlığında Bezemeli Kaideler. *Anadolu/Anatolia 34*, 27-46.
- Ayhan, G. (2009). Smyrna Antik Kenti Kazıları 2007-2008 Yılı Lüle Buluntuları. *Sanat Tarihi Dergisi XVIII/2*, 1-22.
- Ayhan, G. (2015). Ayasuluk İç Kalesi "Süzgeç Çanaklı" ve "Kaideli Süzgeç Çanaklı" Lüle Buluntuları. C. Şimşek, B. Duman ve E. Konakçı (Eds.), *Mustafa Büyükkolancı'ya Armağan* kitabı içinde (s. 41-53). İstanbul: Ege Yayınları.
- Bammer, A. (1974). Zu den Kapitellen des Altares von Pergamon. *Forschungen und Berichte 16*, 183-190.

- Bingöl, O. (1980). *Das Ionische Normalkapitell in Hellenistischer und Römischer Zeit in Kleinasien. Istanbuler Mitteilungen Beiheft 20*. Tübingen: Verlag Ernst Wasmuth.
- Bingöl, O. (1990a). Der Oberbau Des Smintheion in der Troas. W. Hoepfner, E. Ludwig-Schwander (Eds.), *Hermogenes und die Hochhellenistische Architektur* (s. 45-50). Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern.
- Bingöl, O. (1990b). Zu Den Neueren Forschungen in Magnesia. W. Hoepfner, E. Ludwig-Schwander (Eds.), *Hermogenes und die Hochhellenistische Architektur* (s. 63-67). Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern.
- Butler, H. C. (1925). *Sardis II: Architecture, Part I, The Temple of Artemis*. Leyden: Late E. J. Brill Printers.
- Çakan, M. S. (2018). *Hastane Höyüğü Kazılarında Ele Geçen Lydia Seramikleri Işığında M.Ö. 8-6. Yüzyıllar Arasında Thyateira Antik Kenti*. (Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Duyuran, R. (1969). Akhisar Tepe Mezarlığında Yapılan Arkeolojik Araştırmalar. *Türk Arkeoloji Dergisi XVII-2*, 73-76.
- Duyuran, R. (1974). Akhisar Tepe Mezarlığında Yapılan Arkeolojik Araştırmalar II. *Türk Arkeoloji Dergisi XX-2*, 17-27.
- Erön, A., Akdeniz, E., Çekilmez, M. ve Çakan, M. S. (2018). 2016 Yılı Karahöyük Dağı Arkeolojik Yüzey Araştırması Çalışmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 35 (1)*. İçinde (s. 147-161), Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Matbaa Tesisleri.
- French, D. H. (1969). Prehistoric Sites in Northwest Anatolia II. The Balıkesir and Akhisar/Manisa Areas. *Anatolian Studies 19*, 41-98.
- Gökce, F. (2000). *Çanakkale, Gülpınar Apollon Smintheus Tapınağı Mimarisi*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Humann, C., Kohte, J. & Watzinger C. (1904). *Magnesia Am Maeander*. Berlin: Georg Reimer.
- Koçhan, N. (1995). *Hellenistik Çağ Anadolu Mimarisinde Lotus-Palmet ve Yumurta Bezekleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını.
- Krauss, F. (1974). Milet und Didyma. Ein Vergleich der Sockel-profilierung an der westlichen Paradoswand des Theaters und den Cellawänden des Apollontempels. *Mansel'e Armağan. Melanges Mansel kitabı* içinde (s. 185-192). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ortaç, M. (1990). *Magnesia Artemis Tapınağı Mimari Bezemelerinin Tipolojisi*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özgünel, C. (1990). Das Fundament des Smintheion. W. Hoepfner, E. Ludwig-Schwander (Eds.), *Hermogenes und die Hochhellenistische Architektur* (s. 35-44). Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern.
- Radt, W. (2002). *Pergamon: Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları* (S. Tammer Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Rumscheid, F. (1994). *Untersuchungen zur Kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus*. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern.
- Rumscheid, F. (1995). Die Ornamentik des Apollon-Smintheus-Tempels in der Troas. *Istanbuler Mitteilungen 45*, 25-55.
- Schazmann, P. (1923). *Das Gymnasion. Der Tempelbezirk der Hera Basileia. Altertümer von Pergamon VI*. Berlin: Druck und Verlag von Walter de Gruyter & Co.

- Schrammen, J. (1908). Architektur-Fragmente. *Die Skulpturen, Mit Ausnahme Der Altarreliefs, Altertümer von Pergamon VII.2*. Berlin: G. Reimer.
- Vitruvius. *Mimarlık Üzerine* (Ç. Dürüşken Çev.). İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
- Voigtländer, W. (1975). *Der Jüngste Apollontempel von Didyma, Istanbuler Mitteilungen Beiheft 14*. Tübingen: Verlag Ernst Wasmuth.
- Webb, P. A. (1996). *Hellenistic Architectural Sculpture: Figural Motifs in Western Anatolia and the Aegean Islands*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press.

Figürler

Figure 1. Hastane Höyüğü'nün Konumu.

Figure 2. Hastane Höyüğü'nün Hava Fotoğrafi, Batıdan Görünüm.

Figure 3. Hastane Höyüğü'nün Hava Fotoğrafi, Güneybatıdan Görünüm.

Figure 4. Tapınağın Güneydoğu Köşesi.

Figure 5. Tapınağın Doğu Yönündeki Girişi.

Figure 6. Tapınağın Hava Fotoğrafı.

Figure 7. Geç Osmanlı Tabakası.

Figure 8. Geç Dönem İşlik ve Mekanları.

Figure 9. Tapınağın Üzerindeki Harçlı Alanların Güneybatıdan Görünüşü.

Figure 10. Güneydoğu Toikhobate Bloğunun İşlik Amaçlı Tahribatı.

Figure 11. Tapınağın Güneyindeki Nekropol Alanı, Kuzeyden Görünüm.

Figure 12. Tapınağın Güneyindeki Nekropol Alanı, Güneyden Görünüm.

Figure 13. Nekropol Alanı Mezar Örnekleri.

Figure 14. Orta Bizans Dönemi Mimari Plastik Eser.

Figure 15. Orta Bizans Dönemi Mimari Plastik Eser.

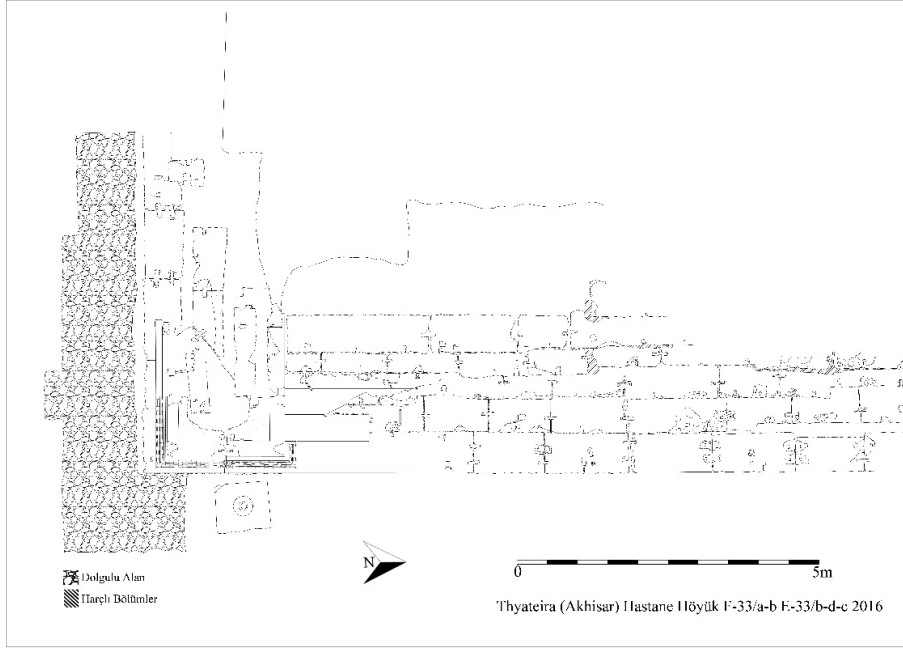

Figure 16. Tapınağın Çizimi 1.

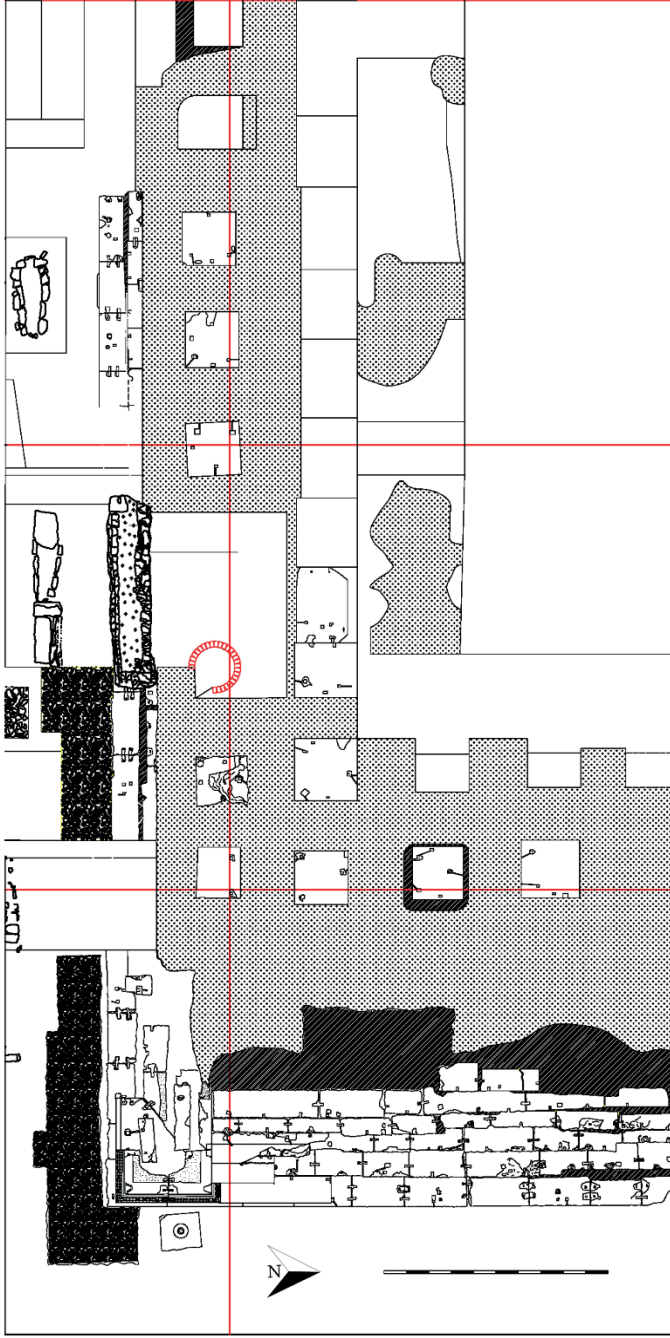

Figure 17. Tapınağın Çizimi 2.

Figure 18. Güneydoğu Toikhobate Bloğu.

Figure 19. Krepis Sıraları ve Kenet Çeşitleri.

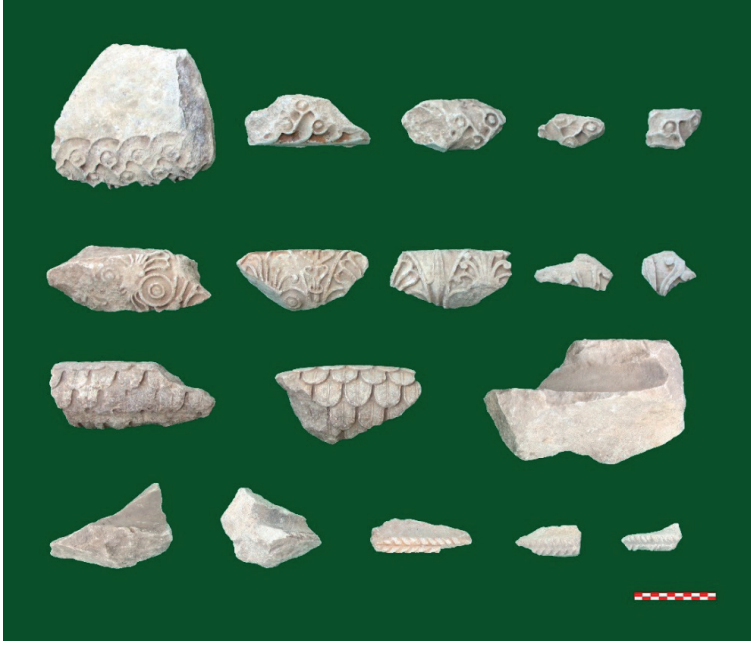

Figure 20. Sütun Kaidesi Parçaları.

Figure 21. Sütun Tamburu Yiv Parçaları.

Figure 22. Sütun Tamburları.

Figure 23. Ion Sütun Başlığı Parçaları.

Figure 24. Sima Bloğu.